

ФІЛОСОФІЯ МИСТЕЦТВА

УДК 008:316.7(477-2)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ РЕГІОНІКИ

**Валерія ШУЛЬГІНА,
Анастасія КРАВЧЕНКО**

*Кафедра теорії, історії культури та музикознавства,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв,
вул. Лаврська, 9, кор. 15, Київ, Україна, 01015,
тел.: (+38044) 278 45 68; 280 22 82; e-mail: yalick1971@yandex.ua*

Визначено методологічні підходи до культурологічних досліджень, охарактеризовано основні напрями регіональних наукових розвідок, виявлено синергійні шляхи дослідження соціокультурного розвитку регіонів України, розглянуто поняття “регіон”, “культурний простір”.

Ключові слова: культурологія, регіон, культурологічна регіоніка, культурний простір, методологія, синергія.

В останнє двадцятиріччя в українській науковій думці значного розповсюдження набув напрям досліджень, пов’язаний із вивченням окремих явищ культури в межах історико-етнографічних регіонів України. Свідченням актуальності таких розвідок є виділення в системі наукових дисциплін окремої галузі культурології – регіоніки, що покликана виявити неповторність та самобутність культурного середовища в межах того чи іншого краю і має важливе значення для відтворення картини національної культури у всьому розмаїтті її регіональних аспектів.

На сучасному етапі спостерігається тенденція збільшення кількості регіональних досліджень культурологічного та мистецтвознавчого спрямування, що позитивно відображається на формуванні поглиблених знань про розвиток культурно-мистецького життя України. Увага науковців прикута до західного регіону України загалом, а окремим його культурним осередкам, що відображено в дисертаціях та численних статтях Ірини Бермес, Романа Дудика, Лариси Ігнатової, Лесі Мороз, Оксани Миронової, Любові Кияновської, Росіни Римар, Тетяни Росул, Петра Шиманського, Ірини Ярошенко та інших авторів. Досліджено музичну культуру Східної України (Наталія Костенко, Тетяна Медведнікова, Ірина Рябцева, Олена Ущапівська, Сергій Хананасєв, Тетяна Чернета, Олена Шаповалова), Центральної (Марина Долгіх, Алла Литвиненко, Тетяна Бурдейна-Публіка), Північної (Олег Васюта, Петро Даценко, Любов Дорохіна, Тетяна Ляшенко), Південної України та Автономної Республіки Крим (Алла Желан, Олена Караульна, Олена Маркова,

Тетяна Мартинюк, Марія Слабченко, Юлія Сугрובה, Лілія Шилова, Світлана Шукліна та ін.).

Інтерес науковців прикутий до панорамного й аспектного вивчення не тільки культури регіонів, а й окремих міст, таких як: Львів (Андрій Карпак), Івано-Франківськ (Леся Романюк), Харків (Сергій Зуєв, Алла Рум'янцева), Ніжин (Олена Кавунник), Одеса (Анна Білик, Ельвіра Дагілайська, Анна Джулай, Сергій Думасенко, Наталія Остроухова, Ірина Шатова) та ін. У дослідженнях культурного простору міст науковці тяжіють до детального розгляду функціонування видів мистецтв, зокрема, у наукових працях вищезгаданих учених розглянуто фортепіанне, вокальне, оперно-театральне, хорове мистецтво, особливості театральної критики, взаємовідношень сучасного театру і глядача тощо.

Наприкінці ХХ століття після здобуття Україною державної незалежності відбулося особливе піднесення національної свідомості українців. Стало очевидним, що побудова громадянського суспільства неможлива без урахування регіональної специфіки, етнічної палітри, опори на традиційну та професійну складові української культури, що є фундаментом духовної цілісності української нації. За поетичним висловлюванням Володимира Личковаха: «Україна як «букет», чи «віночок» квітів рясніє багатими, різнобарвними субетнічними культурами. Полісся і Поділля, Слобожанщина і Галичина, Покуття і Центр, Крим і Закарпаття, Донеччина і Придністров'я з давніх-давен мали самобутні риси культурної історії, які сьогодні складають неповторне слов'янське обличчя «соборної» України. Тільки у взаємодії й взаємовпливах регіональних культур вимальовується духовний портрет українського народу, що моделюється спільною мовою, ментальністю, міфологічними, моральними та художньо-естетичними цінностями» [3, с. 3–4]. Саме тому, на думку Тетяни Мартинюк, регіональний підхід у дослідженні багатоплановості національної культури з перспективи меншості, периферії, тобто з урахуванням локальних моделей розвитку [6] став своєрідним «ключем» до панорамного і цілісного осмислення історії української культури, що і стимулювало появу багатьох регіональних наукових праць.

Вивчення особливостей регіонів України як самостійних одиниць, що склалися на основі та внаслідок взаємодії територіальних і природних умов, спільності історії, культури і мови, демографічних, соціальних та економічних показників, політичної і правової систем належить до кола актуальних завдань сучасної науки. Тлумачення поняття «регіон» сповнене тими чи іншими смисловими акцентами відповідно до ракурсу дослідження (географічний, історичний, краєзнавчий, етнічний, соціально-економічний, культурний аспекти) з позицій наук, що його розглядають. Регіон як географічна одиниця – це локалізована частина земної поверхні, якій притаманні певні фізико-географічні параметри в окреслених географічних межах. Економічним регіоном називають територіально-економічний простір зі складною системою внутрішніх і зовнішніх зв'язків між господарчими суб'єктами. Соціологія розглядає регіон як соціально-територіальне утворення, соціальна інфраструктура та соціально-психологічний клімат якого формується під дією історичних, політичних, економічних, етнічних, культурних та інших чинників.

З позицій культурології регіон постає як історико-культурна територіальна спільність, у котрій поєднані «територіально-адміністративні та культурні процеси, обумовлені існуванням духовного світу особистості, що проявляється

у стійкості духовних цінностей, етико-естетичних норм, світоглядних принципів” [5, с. 5]. Саме стійкість сукупності взаємопов’язаних елементів духовного та матеріального виробництва утворює неповторне культурне середовище, цілісність якого є одночасно об’єктивною умовою та закономірним результатом розвитку регіонів як історико-культурних утворень, що мають здатність до самовідтворення та саморозвитку. Формування регіону є результатом довготривалого процесу самоорганізації суспільства, яке через покоління накопичує, відтворює та примножує культурні надбання.

Свідченням актуальності регіональних розвідок є виділення в системі наукових дисциплін окремої галузі культурології – регіоніки. Регіоніка – новітній напрям культурології, орієнтований на дослідження регіональної культури як структуроутворюючого компонента загальнонаціональної культури, що покликаний виявити неповторність та самобутність культурного середовища в межах того чи іншого краю і має велике значення для розкриття як специфіки регіону, так і соборності України. Поняття “регіоніка” сучасна культурологія інтерпретує як учення про регіональні виміри національної культури, що у “цілісному вигляді складається з потужного комплексу соціально-гуманітарних дисциплін, спрямованих на виявлення природно-географічних та культурно-історичних особливостей розвитку окремих регіонів України, її субетнічних соціально-економічних та духовних потенціалів” [3, с. 33]. Актуальність завдань, що ставить регіоніка перед вітчизняними науковцями, не викликає сумніву, адже осмислення регіональних культурно-мистецьких здобутків веде до усвідомлення власної культурної належності та відтворення широкої панорами національної культури як частки світової духовної спадщини.

Відзначимо, що в науковій літературі паралельно з терміном “регіоніка” застосовують терміни “регіонознавство”, “регіоналістика”, “регіоналізм” [7], що відображає інтенсивність осмислення регіональної проблематики й процесу формування категоріального апарату молоді науки, останнє є найсуттєвішим питанням, вирішення якого допомогло б уникнути термінологічної плутанини й, зважаючи на певну спільність у тлумаченні цих понять різними авторами, віднайти уніфікований термін для означення регіонального напрямку досліджень в різних галузях наукового знання. У регіональному музикознавстві, мистецтвознавстві та музичній культурології найчастіше використовують поняття “регіоніка” як таке, що найточніше розкриває сутність регіонального підходу, зокрема, і в нашому дослідженні за спеціальністю теорія та історія культури напрямку “мистецтвознавство” спираємось на цю думку [7].

У вітчизняному науковому середовищі зростання інтересу до проблем регіоніки обумовлено наявністю як внутрішніх, так і зовнішніх стимулів – маються на увазі, передусім, нові соціокультурні та політичні реалії України і загальні тенденції світової гуманістики кінця ХХ – початку ХХІ століть. Саме в цей історичний період зміна адміністративно-територіального устрою та децентралізація системи управління пострадянської країни збіглися в часі зі світовою “постмодерною дослідницькою спрямованістю на «децентралізацію» культурографічної проблематики через її регіоналізм і поліцентризм” [3, с. 34], що стало поштовхом до розвитку культурологічної регіоніки в українській науковій думці.

Дослідження “нового” культурного простору пострадянської України, що відповідає власним принципам районування як географічного, економічного, так

і культурного ландшафту спонукає до осмислення поняття простору та просторових явищ, адже, за Юрієм Лотманом, у свідомості людини картина світу вибудовується на основі певної просторової моделі організації її структури на всіх рівнях – таке бачення всесвіту є універсальною особливістю людської культури [4]. Саме тому, в сучасних дослідженнях культурологічного спрямування, в тому числі, і регіональних, нерідко застосовують прийом просторового моделювання, що дає змогу вивчити вплив моделі чи концепції простору на явища культури і, навпаки, дослідити, як формування культурного пласту окремої території стимулює ті чи інші просторові трансформації.

У просторовій структурі країни регіон є основною одиницею розподілу простору, що одночасно виступає як цілісність і частина цілого, як суб'єкт і об'єкт, що дає змогу розглядати культурний простір регіону як диференційовано від інших аналогічних фрагментів, так і інтегровано, залежно від того, яку позицію займають окремі регіони на мапі загальнонаціонального культурного простору, з урахуванням ступеня їх культурної насиченості, рівня взаємодії, контрастності або спільності регіональних ознак, умовної самодостатності або взаємозалежності тощо. Отже, відповідно до своєї позиції, кожен фрагмент культурного простору займає своє місце в ієрархії, що притаманна будь-якій просторовій моделі. Регіони, які посідають вищі шаблі у цій ієрархічній структурі, є джерелом цінної культурної інформації, мають значний вплив на формування загальної картини національної культури і тому привертають особливу увагу дослідників.

Проте регіоніка не обмежується вивченням регіонів, що традиційно потрапляли у поле зору науковців як найбільш розвинені історико-культурні осередки (наприклад, Київщина, Львівщина), а звертається й до малодосліджених фрагментів культурного простору. Зокрема, і штамп “провінційності” щодо вітчизняної культури на разі тлумачать не як “відсталий”, “меншовартий”, а в іншому значенні: сучасні вчені наголошують, що “українська культурна традиція, як видається, швидше провінційна, тобто, подібно до Польщі чи Німеччини, розосереджена в менших осередках, які достатньо самостійні відносно до центру” [8, с. 3]. Зокрема, джерелознавчими розвідками останніх років доведено, що в таких регіонах, як Дрогобиччина, Хмельниччина, Полтавщина, Житомирщина, Вінниччина, Сумщина у різні історичні періоди виникали і набували значного розвитку незалежні мистецькі школи (вокально-хорові, театральні, інструментальні) та фольклорні форми духовного самовираження, дослідження яких заповнює інформаційні прогалини і корегує уявлення про поступ професійної і традиційної складових вітчизняної культури. Тому безумовно, проблема дослідження співвіднесеності окремих фрагментів культурного простору за схемою “центр–провінція”, “центр–периферія” або “Центр–Провінція–Периферія–Кордон” (схема Володимира Каганського [1]) є надзвичайно актуальною для регіоніки. У цьому ракурсі інтерес становить дослідження міст – адміністративних та культурних центрів, адже місто, займаючи центральну позицію в регіональному культурному просторі, значно впливає на зміст та поширення форм культури на територіально підпорядковані рівні – таким способом формується система регіональної культури, організована зсередини як інтегрована цілісність усіх її структурних складових.

Сформовані два основні напрями вивчення регіонального культурного простору суттєво впливають на розвиток регіоніки та виводять теорію й історію культури на новий, якісний рівень теоретичних узагальнень. Перший із них – регіонально-

автономний – пов’язаний з диференційованим підходом до розгляду регіону як цілісного, самостійного історико-культурного утворення з міцною внутрішньою структурою та зв’язками, характер яких є відмінний від інших подібних регіональних утворень. Цей напрям розвитку вітчизняної наукової думки характеризується значним інтересом до джерелознавства у висвітленні особливостей музичної культури та мистецтва регіонів України в історичній ретроспективі, пошуку оригінальних, самобутніх рис, що підкреслюють регіональні відмінності окремих фрагментів культурного ландшафту. Такий підхід сприяє вирізненню неповторності регіональної специфіки та акцентує увагу на строкатості регіональних проявів, об’єднаних спільним національним культурним простором.

Другий напрям – синергетичний, спрямований на створення цілісного уявлення загальної картини національної культури через аналіз сукупності регіональних ознак, інтегрованих як частин цілого в єдиний загальнонаціональний культурний простір. Спостерігаємо зміну ракурсу дослідження регіонів, особливості та різноманіття культури яких розглядають як об’єднуючі ланки, що утворюють національний культурний простір і забезпечують відтворення та обмін культурних традицій. Розглядаючи регіональні відмінності, вчені виходять на рівень ширших узагальнень, що дає можливість виділити загальні ознаки в процесі культуротворення. Цей напрям не заперечує унікальності регіональної специфіки, але водночас, сприяє віднайденню не відмінних, а спільних тенденцій розвитку, точок взаємовпливів та взаємозбагачення окремих фрагментів культурного “ландшафту”, що реалізуються через механізм вбирання та обміну зовнішньою культурною інформацією – діалог культур, який лежить в основі буття етносів, утворюючих мультинаціональне культурне коло [11].

Регіональні дослідження можна умовно класифікувати і виділити коло проблем, що найбільше цікавлять вітчизняних науковців. На цьому етапі, як свідчить аналіз наукових розвідок з проблем регіоніки, спостерігається тенденція збільшення кількості публікацій культурологічного та мистецтвознавчого спрямування, що позитивно впливає на вивчення культурно-мистецького простору України. Зокрема, у різних аспектах вивчають регіональну музичну культуру як багатоланкову систему. Термінологічне тлумачення цієї дефініції, за Тетяною Мартинюк, ґрунтується на інтеграції понять “регіон” та “музична культура” (схему системи музичної культури розробив Арнольд Сохор), що використовується для характеристики регіональних музичних цінностей, створених і збережених суспільством у межах досліджуваного регіону; діяльності зі створення, збереження, відтворення, поширення, сприйняття й використання цінностей у цьому регіоні; суб’єктів цієї діяльності разом з їх знаннями, навичками тощо, які проживають у досліджуваному регіоні, а також установ, соціальних інститутів цієї діяльності, їх обладнання, інструментів, які функціонують у досліджуваному регіоні [9, с. 27].

Зважаючи на це, окреслимо проблематику досліджень регіональної музичної культури України:

- реконструкція історичного шляху становлення і створення періодизації розвитку музичної культури регіонів та її локальних осередків (Тетяна Мартинюк, Мирон Черепанін, Олена Ушапівська);

- розкриття стильової еволюції регіональної музичної культури (Любов Кияновська);

– дослідження історико-стильових основ та жанрово-стильових параметрів музичних творів регіональних композиторських шкіл (Олена Берегова, Тетяна Слюсар);

– виокремлення специфіки функціонування видів музичного мистецтва в культурі регіонів (Оксана Грабовська, Росіна Римар);

– висвітлення розвитку музичного життя краю від аматорства до професіоналізму (Тетяна Бурдейна-Публіка, Ірина Рябцева);

– аналіз діяльності окремих культурних, освітніх закладів, мистецьких шкіл та оцінка їх впливу на розвиток музичної культури і мистецтва регіонів та регіональних центрів (Ірина Антонюк, Сергій Волков, Наталія Остроухова, Ірина Шагова);

– дослідження регіональної музичної культури у вимірах духовного життя етносів і субетносів (О. Макаренко, Леся Микуланинець);

– вивчення музичної культури в контексті регіональних і національних соціокультурних та культуротворчих процесів (Майя Ржевська, Сергій Зуєв, Марія Слабченко);

– виявлення регіональних особливостей, що стали передумовами культурного розквіту чи занепаду (Олена Караульна, Вікторія Мітлицька) тощо;

– розвідки, автори яких мають на меті створити цілісну панораму еволюції культури та мистецтва краю протягом великих історичних періодів: XVIII–XIX (Олег Васюта), XIX – початку XX (Алла Литвиненко), XIX–XX (Любов Кияновська, Тетяна Мартинюк); кінця XIX – початку XXI століть (Олена Ущапівська).

Поступове розширення географічних та хронологічних меж регіональних досліджень відбувається паралельно з поглибленням спектру їх проблемного поля, при цьому основним підходом у вивченні культурного буття нації залишається історичний. Регіональні праці, присвячені висвітленню історичного шляху становлення та періодизації розвитку музичної культури України, мають переважно джерелознавчий та історіографічний характер, адже метою таких розвідок є висвітлення досі невідомих науці фактів з культурного життя регіонів чи регіональних центрів. Дослідники шляхом копіткої пошукової діяльності створюють цілісну картину культурно-мистецького простору, залучаючи великі масиви архівних матеріалів.

Вивчення культури краю в контексті регіональних та національних культуротворчих процесів – важлива ланка в науковому осмисленні життя регіонів з погляду філософського та культурологічного обґрунтування новацій, зумовлених творчою діяльністю людини, що спонукає до пошуку антропологічних засад онтології культури та реконструкції історичних моделей культуротворчого поступу на національному та регіональному рівнях (Олена Кавунник, Олена Караульна, Марія Слабченко).

Виокремлення особистісного чинника як рушійного в розвитку культури передбачає дослідження не тільки інтелектуальних потенціалів творчості людини, а й духовних. Тому звернення до духовного світу людини і, ширше, духовного досвіду соціуму, нації, що був накопичений і збережений протягом віків в українській культурній традиції, є одним із пріоритетних напрямів регіональних досліджень. У цій сфері працюють Ірина Бермес, Любов Дорохіна, Петро Даценко.

Аналіз теоретико-методологічних основ регіональних досліджень виявив основні тенденції розвитку української культурологічної думки кінця XX – початку XXI століть:

– виділення двох напрямів розвитку регіоніки: 1) регіонально-автономного – характеризується значним інтересом до джерелознавства при розгляді культури конкретного регіону диференційовано від аналогічних фрагментів культурного простору як автономного історико-культурного явища; 2) синергетичного – створення панорамної картини національного культурного простору, шляхом виявлення унікальної специфіки його регіональних проявів, інтегрованих в єдину спільність;

– посилення уваги науковців до методологічного обґрунтування позицій регіоніки з опорою на принципи міждисциплінарного підходу через застосування філософсько-культурологічного, мистецтвознавчого аналізу та підходів немистецтвознавчого походження (синергетичного, ноологічного, семіотичного, праксеологічного, емпіричного тощо);

– збільшення кількості регіональних досліджень музичної культури України та розширення їх проблематики у вимірах: 1) історичному (реконструкція історико-культурної панорами життя регіонів); 2) культурологічному (звернення до регіональних вимірів духовного і соціального життя в контексті регіональних та національних культуротворчих процесів); 3) мистецтвознавчому (вивчення розвитку музичного мистецтва в культурі регіонів та окремих локальних осередків).

Простежується методологічне розширення регіональних досліджень до культурологічних меж шляхом послідовного долучення культури регіону у загальну ієрархічну модель культурного простору:

I рівень: метаісторичний, культурологічний – регіональна культура як складова світового культурного простору (синергетичний підхід);

II рівень: загальнонаціональний – регіональна культура як складова національного культурного простору (ноологічний підхід);

III рівень: локальний (базова одиниця розподілу культурного простору) – локальна місцева культура в структурі культури регіону (регіональний підхід);

IV рівень: внутрішньо-контентний – система константних і релятивних компонентів регіональної культури (системний, структурно-функціональний підхід). Цей рівень розкриває внутрішній зміст окремого явища культури, що послідовно поширюється на вищі рівні розподілу культурного простору, так виникає інтегрована цілісність глобального культурного простору, змістовно організована зсередини.

Загальна картина національної культури як складна багатокомпонентна система, вимальовується за допомогою просторового моделювання, що передбачає детальне дослідження основних структурних одиниць розподілу культурного простору – регіонів, які одночасно виступають як цілісність і частини цілого, як суб'єкт і об'єкт. На сучасному етапі регіональний підхід у дослідженні культурного простору є “ключем” до різноаспектного осмислення буття нації, що охоплює всі матеріальні та духовні здобутки.

Список використаної літератури

1. *Каганский В.* Методологические основания регионального анализа как культурной практики / Владимир Каганский // *Культура в современном мире: Опыт, проблемы, решения* : Научно-информационный сборник. – М. : РГБ, 1997. – Вып. 3. – С. 4–29.

2. *Кравченко А.* Жанр виолончельного дуэта в сучасному камерно-інструментальному мистецтві одеського регіону України / Анастасія Кравченко // European Applied Sciences – Wissenschaftliche Zeitschrift / Chefredakteur: Dr. phil. Stephan Herzberg. – Stuttgart, Germany : ORT Publishing, 2013. – № 6 (1) – С. 15–18.

3. *Личковах В.* Чернігово-Сіверська культурологічна регіоніка / Володимир Личковах. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2011. – 168 с.

4. *Лотман Ю.* О метаязыке типологических описаний культуры / Юрий Лотман // Семиосфера. – СПб. : Искусство – СПб, 2001. – С. 462–484.

5. *Мазель Л.* Вопросы анализа музыки: Опыт сближения теоретического музыкознания и эстетики / Лев Мазель. – М. : Советский композитор, 1978. – 352 с.

6. *Мартинюк Т. В.* Історико-теоретичні аспекти взаємовідношень географічного і соціокультурного чинників в явищі регіональної музичної культури (на прикладі Північного Приазов'я ХІХ–ХХ століть) : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мистецтвознавства : 17.00.01 / Тетяна Володимирівна Мартинюк. – К., 2004. – 512 с.

7. *Микуланинець Л.* Поняття “регіонознавство”, “регіоналістика” та “регіоніка” у сучасному вітчизняному мистецтвознавстві / Леся Микуланинець // Мистецька освіта в європейському соціокультурному просторі ХХІ століття : зб. матеріалів ІІ Всеукраїнської наук.-прак. конф. (Мукачеве, 14–15 березня, 2013 р.). – Мукачеве : МДУ, 2013. – С. 148–150.

8. *Римар Р. С.* Хорове мистецтво Хмельниччини в контексті історичного процесу (друга половина ХІХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 “Теорія та історія культури” / Р. С. Римар. – Львів, 2008. – 20 с.

9. *Сохор А. Н.* Музыка / А. Н. Сохор // Музыкальная энциклопедия / гл. ред. Ю. В. Келдыш]. – М. : Советская энциклопедия, 1976. – Т. 3. Корто-Октоль. – С. 730–751.

10. *Шультіна В.* Нариси з історії української музичної культури: джерелознавчий пошук / Валерія Шультіна. – К. : ДАКККіМ, 2007. – 275 с.

11. *Яковлев О. В.* Культурологічні виміри синергетики регіональних ідентичностей в сучасній Україні / Олександр Вікторович Яковлев // Аркадія: культурологічний та мистецтвознавчий журнал. – 2012. – № 4 (35). – С. 41–44.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2014

Прийнята до друку 21.10.2014

THEORITICAL-METHODOLOGICAL ASPECTS OF CULTURAL REGIONAL STUDIES

**Valeria SHULGINA,
Anastasia KRAVCHENKO**

*National Academy of Managerial Staff,
of Culture and Arts Department of Theory, History of Culture and Musicology,
str. Lavra, 9, cor. 15, Kyiv, Ukraine, 01015,
tel: (+38044) 228 45 68; 280 22 82; e-mail: yalick1971@yandex.ua*

In the article the synergistic approach to cultural studies, describes the main areas of regional scientific studies. Identify synergistic ways social and cultural development of regions of Ukraine. We consider the notion of region and cultural space.

Key words: cultural studies, synergy, region, cultural space, methodology.